

בדיקת פירות וירקות משרצים

אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. כי אני יי אל-היכם והתקדשתי
והייתם קדשים כי קדוש אני, ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ. כי אני יי המעלה
אתכם מארץ מצרים להיות לכם לא-להים, והייתם קדשים כי קדוש אני (ויקרא יא, מג-מה)
איסור אכילת שרצים הוא מהאיסורים החמורים בתורה. באכילת שרץ אחד אדם עובר על כמה וכמה איסורי תורה:
אמר אביי: אכל פוטיא (רש"י: שרץ המים) - לוקה ארבעה, נמלה - לוקה חמש... צרעה - לוקה שש (מכות טז,
ע"ב)

איסור זה חמור כל כך משום שבפסוקים נזכר כמה פעמים כי אכילת השרצים מביאה טומאה וההינזרות מהם מקדשת את ישראל.
וה' הוציא אותנו ממצרים כדי להיבדל מטומאה זאת ולהיכנס אל הקדושה וכדברי רש"י:

ונטמתם בם - אם אתם מטמאין בהם בארץ אף אני מטמא אתכם בעולם הבא ובישיבת מעלה.
כי אני ה' המעלה אתכם - ... תנא דבי רבי ישמעאל אלמלי לא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל
שאין מטמאין בשרצים כשאר אומות - דיים, ומעליותא היא גבייהו
כי אני ה' א-להיכם - כשם שאני קדוש שאני ה' א-להיכם, כך והתקדשתם קדשו עצמכם למטה. והייתם
קדשים - לפי שאני אקדש אתכם למעלה ובעולם הבא (רש"י שם)

החטא הראשון בהיסטוריה האנושית אירע כאשר אדם הראשון אכל את שנאסר עליו באכילה. מכאן נוכל ללמוד עד כמה יסודית
היא המלחמה בתאוות האכילה. ילד יהודי מתחנך כבר מקטנותו להתקדש, לא להיגרר אחר תאוות זאת: הוא נמנע ממאכלים לא
כשרים, ממתין מספר שעות בין בשר לחלב, ומברך לפני אכילתו.
על שלשה מצוות יסודיות הקפידו מאוד כל היהודים, גם אלו שהתרחקו מקיום מצוות: טהרת המשפחה, כשרות, ושמירת השבת.
השבת מקדשת את הזמן, טהרת המשפחה היא קדושת המשפחה, וכשרות המאכלים מקדשת את אכילתו.
החומרה הגדולה של איסור זה, מהבחינה ההלכתית ומהבחינה האמונית, מחייבת אותנו לזהירות רבה. עלינו להקפיד מאוד באיסור
אכילת השרצים, ולבדוק את הפירות מתולעים ושאר שרצים.

במאמר זה נדון מהו הגבול של חובת הבדיקה? מה דינו של אדם שבדק את הפרי כראוי ולא מצא עוד חרקים: האם הוא יכול
לאכול מהפרי, או שמא ישנם סוגי פירות בהם לא תועיל בדיקה בעין?
יש שטענו כי בתותים תאנים וכדו' גם בדיקה לא תועיל בימינו. לפי טענתם קשה מאוד כיום להבחין בשרצים הקטנים שהתחדשו
בדורות האחרונים, ומכיון ששטיפה במים וסבון אינה מסירה אותם לכן אין לאכול את הפירות הללו.
אמנם לדעתנו הדין אינו כך. לא ניתנה תורה למלאכי השרת, אלא לבני אדם. על האדם להשתמש בעיניו, ולבדוק היטב את הפרי.
עליו ללמוד כיצד נראים השרצים, ולדעת כיצד למוצאם, אולם אחרי שבדק כראוי את הפרי הוא יכול לאכול ללא חשש.
נעניין בכמה מדיני שרצים, ונראה על מה מתבססים הדברים.

שרץ שגדל בתוך הפרי

בתורה נאמר כי שרץ הארץ נאסר:

וְכָל הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ עַל הָאָרֶץ שֶׁקֶץ הוּא לֹא יֵאָכֵל (ויקרא יא, מא)

מכאן עולה לכאורה שתולעת שנוצרה בתוך פרי, ומעודה לא שרצה על הארץ, לא תהיה אסורה. אמנם הגמרא (חולין סז, ע"א) מביאה בשם שמואל שכאשר הפרי או הירק מחוברים לקרקע הרי שהתולעת שנמצאת בתוכם נחשבת כמצויה אף היא על הארץ ולכן היא אסורה. לעומת זאת אם הפרי התליע רק אחרי שנקטף אין התולעת נאסרת אלא לאחר שיצאה מהפרי החוצה:

אמר שמואל: קישות שהתליעה באביה - אסורה משום 'השרץ השורץ על הארץ'.

רש"י: באביה - בעודה מחוברת שרץ הארץ היא, ואסורה התולעת לאכול, דכיון דמהלכת בתוך הקישות והיא מחוברת בקרקע - הוי כמהלכת על גבי קרקע. אבל התליעה לאחר מכאן - מותרת, עד שתצא לאויר

הגמרא מביאה בתחילה סיוע לדברי שמואל מברייתא, אך לבסוף דוחה את הסיוע. מכך הסיק רבנו תם שדברי שמואל נדחו. לעומת זאת הרמב"ם ואחרים סברו (בה"ג, שאילתות, רי"ף, רשב"א, ועוד) שהגמרא דחתה רק את הראייה לשיטתו אך לא את עצם השיטה. לכתחילה אנו נוקטים כדעת שמואל (ט"ז, יו"ד, סי' פד, סק"י) אף שכאמור לפי רבנו תם שרץ שגדל במחובר ולא פירש מהפרי הוא מותר.

מה דינו של שרץ שגדל בתוך פרי מחובר לקרקע אך לא זז בתוכו? האם נחשב הדבר שיש כאן 'שריצה' על הארץ? השולחן ערוך (יו"ד פד, ו) פוסק את שיטת הרא"ש (העולה גם מדברי רש"י שציטטנו לעיל, וכן גם דעת תוס') לפיה גם שמואל אסר את השרצים שגדלו בתוך הפרי המחובר רק אם הם ריחשו וזזו בתוך הפרי:

תולעים הגדלים בפירות, בעודם במחובר, חשוב כשורץ על הארץ, ואסור אף על פי שלא פירש, והוא שריחש. אבל תולעים הנמצאים בפולין ואפונים [=גרגירי חומס] תחת הקליפה, והקליפה משחרת עליהם מבחוץ, וכשמסירים הקליפה מוצאים היבחושים תחתיהם - מותרים, לפי שהם מונחים במקום צר ולא קרינן ביה 'השורץ על הארץ' כל זמן שלא ריחשו

אולם שיטה זו אינה מוסכמת: הרשב"א ועוד ראשונים סבורים שגם כאשר התולעת לא ריחשה ולא זזה היא אסורה.

למרות שהרמ"א לא חלק במפורש על השו"ע בנקודה זאת, יש שהסיקו מדבריו שהוא סובר כרשב"א וסיעתו:

ופעמים נמצא בפרי כמין נקודה שחורה, והוא מקום שמתחיל התולעת להתרקם, וצריך ליטלו משם בעומק, דאסור כמו התולעת עצמו

הרמ"א פסק כאן דברים שכתב הרשב"א בתשובה (סי' ער"ה), וכמה אחרונים הבינו שהרשב"א לשיטתו: מכיון שלדעתו השרץ נאסר גם ללא שריחש, הרי שהנקודה השחורה נאסרת אף על פי שאין בה כרגע שום תזוזה. מכאן עולה שהרמ"א אכן נחלק על השולחן ערוך (ראה ביאור הגר"א, וראה גם בש"ך ובט"ז שם). אמנם הש"ך (ס"ק כ) כתב שהרמ"א חולק על השולחן ערוך רק לכתחילה, אבל בדיעבד שנתבשלו מותרים. אם כן ודאי שאפשר לצרף שיטה זו גם לרמ"א אם יש עוד צדדים להקל וכמו שאנו מסבירים בהמשך.

ראינו ששרץ שנוצר לאחר שהפרי נתלש, וגם לא יצא מהפרי, הוא מותר. כיצד נדע האם השרץ שלפנינו נוצר כשהפרי היה מחובר או כשהפרי היה תלוש? השולחן ערוך פוסק כי כל עוד אנו מסופקים בכך עלינו להחמיר ולאסור פרי כזה:

פרי שהתליע, ואין ידוע אם במחובר אם בתלוש - אסור (סעיף ז)

מדובר בדין חמור ובאיסורי תורה, ולכן יש להחמיר בכך.

אמנם לא תמיד אנו מחמירים בדין שרץ: ראינו כבר שלפי השולחן ערוך בפולין ואפונים איננו חוששים שהתולעים ריחשו בתוך הירק. מכאן אנו למדים שכאשר לפי הידוע לנו השרץ מותר איננו צריכים לחשוש למצבים רחוקים. אמנם כיום נחשוש מלהסתמך בפועל על היתר זה של השולחן ערוך, וגם יוצאי ספרד מחמירים בדין זה כשיטת הרמ"א (וכן כתבו במהריק"ש וכנסת הגדולה, שלחן גבוה, בן איש חי, ועוד, ורק בילקו"י התייר בזה ע"פ הגר"ע יוסף), אולם העקרון שבהיתרים הללו ישמש אותנו: כאשר אנו ניגשים לדון בפרי

שיש בו חשש נגיעות הרי שיש בפנינו ספק – שמא החרק גדל בתוך הפרי המחובר ולא ריחש, או גדל בפרי תלוש ולא יצא, וממילא אין בו כל איסור¹. אמנם בפועל נחמיר, כפי שכתב השולחן ערוך, שהרי 'ספק דאורייתא לחומרא', אולם מכיון שלפי הרמב"ם כלל זה הוא מדרבנן הרי שכאשר יהיה ספק נוסף הרי שיהיה כאן כבר 'ספק ספיקא' שהוא 'ספק דרבנן - לקולא' ולכן הדבר יהיה מותר².

חובת הבדיקה:

כל מיני פירות שדרכן להתליע כשהם מחוברים, לא יאכל עד שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת (שו"ע

סעיף ח)

למרות שרוב הפרי מותר אנו חייבים בבדיקת הפרי שמא יש בו תולעת אחת. מדוע כאשר יש 'מיעוט מצוי' שבפירות אלו ישנם תולעים אנו מחוייבים לבדוקם? מדוע לא נאמר שיהיה כאן 'ביטול ברוב'?

כמה תשובות יש בדבר:

א. בהלכות טריפות מצאנו כי ישנה החובה לבדוק את הריאה, למרות שמדובר רק ב'מיעוט מצוי'. מכך נלמד, כותב הרשב"א

(תורת הבית, בית ג, שער ג, וכ"כ ברמב"ן חולין ג, ע"ב, וכ"כ בר"ן), כי כך הדין גם בנידון שלנו. נראה שהסברא כאן דומה לדברי

רש"י בענין 'דבר שיש לו מתירים': רש"י (ביצה ג, ע"ב) הסביר שאמנם יש דין 'ביטול ברוב' אך בסופו של דבר האיסור

בפועל נאכל ע"י האדם. משום כך, אומר רש"י, כאשר 'יש לו מתירים' וניתן להתירו לחלוטין בקלות – עלינו לעשות כך.

נראה שכך היא הסברא גם לגבי התולעים: מכיון שניתן לבדוק את הפרי מהתולעים עלינו לעשות כך ולצאת מדי איסור³,

שהרי גם לאחר שהתולעים בטלו ברוב הרי בסופו של דבר הם נכנסות לתוך האדם ומטמטמות את לבו.

ב. מכיון שיש חשש שמדובר בתולעת שלימה הרי שיש כאן דין 'בריה' שאינה בטילה:

בריה, דהיינו כגון נמלה או עוף טמא... - אפילו באלף לא בטל.

ואין לו דין בריה אלא אם כן הוא... דבר שאסור מתחלת ברייתו, לאפוקי עוף טהור שנתנבל ושוה

הנסקל.

וכן צריך שיהיה דבר שלם, שאם יחלק אין שמו עליו, לאפוקי חלב.

וכן צריך שיהיה שלם (שו"ע יו"ד ק, א).

ג. נראה להוסיף שדין 'ביטול' לא שייך בדבר הנראה לעין. כאשר חתיכת שומן אסור נפלה לתוך מרק הרי יש מקום לדון

מדין ביטול, אך כשיש חתיכה אסורה יחד עם שתי חתיכות מותרות וודאי שלא נאמר שהיא בטילה בתוכן. כאשר כל

חתיכה ניכרת הרי שכל אחת מהחתיכות עומדת בפני עצמה והם אינם בטילות זו בזו. כך הדבר גם לעניננו: כשנפתח את

הפרי נראה בעיני את התולעת, ואם כן לא ניתן לומר שהיא בטלה בתוך ה'רוב' של הפרי⁴.

¹ הערת עורך: גם כאשר יש חשש שהתולעים גדלו במחובר הרי שניתן להתחשב בדעת רבנו תם וסיעתו הנוקטים שגם בזה צריך שהחרק יפרוש, ומצרפים זאת כספק (זבחי צדק אות מב; צמח צדק פסקי דינים אות כא-כז; משכנות יעקב יו"ד יז. בגינת ורדים יו"ד כלל א ס' יח אף צירף זאת כ"ספק גדול" ודעתו נוטה שכן הלכה).

² הערת עורך: נביא לכך דוגמא מדין קמח: הט"ז התיר שימוש בקמח ללא בדיקה, ובפרי מגדים (ס"ק יא) הסביר שטעמו משום שיש כאן ספק ספיקא: ייתכן שאין כאן תולעים, וגם אם יש תולעים ייתכן שהם לא רחשו. הוא מוסיף שגם ב'ספק ספיקא' חובה לברר את הדבר כשזה ניתן בקלות, אך בבדיקת הקמח בשמש לשם בדיקתו היא 'קצת טירחא', ולכן אין חובה לבדוק את הקמח. ראה גם בשפת אמת (ח"ד, יו"ד, ס' פד סעיף ה) שכתב בענין בדיקת קמח שספק יש בו תולעים: "נהי דלכתחילה יש לבדוק מכל מקום אין לנו להחמיר לבדוק אלא כפי מה שענינו רואות, ולא לומר עוד שאין בקיאים מחמת קטנות החרקים המצויים בקמחים, דמכל מקום כל שבדקים ואין רואים – מדי ספיקא לא יצאנו, והוי ספק ספיקא".

³ הערת עורך: וכן מבואר בדברי הרשב"א (חולין ט, ע"א, ד"ה 'אמר') שחובת הבדיקה ב'מיעוט מצוי' היא כדי "שלא יהא כמעלים עיניו מן האיסור", וכע"ז בשו"ת הריב"ש (סי' קצא, ד"ה 'גם').

⁴ הערת עורך: יש להביא ראיות לסברא זאת מכמה מקורות: א) בט"ז (או"ח תרלב, סק"ג) ופרמ"ג (משב"ז שם) תמהו כיצד כתב הלבוש שסכך מעורב המחובר בסכך תלוש בטל ברוב, והרי הסכך ניכר וניתן לבררו?! החת"ס (שם), וביתר אריכות בחידושי לחולין יא, ע"א, ד"ה 'כגון') אכן הסביר שהלבוש פסק כך רק כאשר הסכך המחובר איננו ניכר. ב) הרמב"ם (מאכ"א ג, טו-טז) כתב שחמאת גויים אסורה בגלל החלב שיש בה, והוא אינו בטל בתוך החמאה משום שהוא ניכר. הרשב"א (תוה"ב, בית ג שער ו) חלק וסבר שכאשר לא ניתן לברר דבר מתוך דבר הרי הוא בטל ברוב גם אם הוא ניכר. בענין כלי הבלוע מאיסור נחלקו הרשב"א (שנפסק בשו"ע יו"ד קב, ג) והרא"ה (הובא בש"ך ובפר"ח בס"ק ח) האם יש בזה ביטול, שהרי ניתן להגעילו ואז יהיה האיסור ניכר. הרא"ה החמיר, אך הרשב"א היקל למרות שלכאורה כאן ניתן לברר את האיסור. לכן צ"ל שהרשב"א מסכים שאם גם אחרי הבירור האיסור

מטעמים אלו או נאסור פרי נגוע באכילה, עד שייבדק. אמנם אם הפרי לא נבדק והוא כבר בושל, בזה נתיר בדיעבד את התבשיל, שהרי יש כאן 'ספק ספיקא': ייתכן שאין כאן תולעת, ואם יש תולעת ייתכן שהיא נמחטה בבישול (שו"ע סעיף ט). יש כאן גם ספקות נוספים – שמא התולעת לא רחשה על הארץ ולא יצאה מחוץ לפרי, ואחרי הבישול היא בטלה ברוב. בבית לא נסמוך לכתחילה על הטחינה, ולא ניכנס לחשש של 'ביטול איסור לכתחילה', אולם במפעלים לפעמים קשה להחמיר בכך: מדובר בכמויות עצומות של מזון, ובדיקתו תיקר מאוד את המוצרים הכשרים, והדבר עלול לגרום לציבור לרכוש מוצרים ללא הכשר. משום כך יש מקום להקל בכך, אולם כאמור בבית יש לבדוק את הפירות ולא לסמוך לכתחילה על טחינתם.

האם בדיקה בעין מספיקה?

הבאנו שלשה טעמים מדוע התולעת אינה בטילה ברוב: משום שיש כאן 'מיעוט המצוי', משום שיש כאן 'בריה' שלימה, ומשום שהתולעת נראית לעין ועומדת בפני עצמה.

מעשה עלינו לדון לפי טעמים אלו בדינו של פרי שנבדק כראוי, אך יש חשש שעדיין נותרו בו שרצים:

- א. לפי הסברא הראשונה שהבאנו פרי רגיל חייב בדיקה משום שיש 'מיעוט המצוי' שתמצא בו תולעת. אולם סברא זאת אינה שייכת לאחר שבדקנו בעין את הפרי, ואף שטפנו אותו וכו'. במקרה כזה הסיכוי שיש כאן תולעת קטן מאוד, ומעשה אין כאן כבר 'מיעוט המצוי' אלא 'מיעוט' סתם שבו אין חובת בדיקה. ישנה מחלוקת מהו 'מיעוט המצוי': יש שסברו שזהו מציאות סטטיסטית של 10%, ויש שאף החמירו בפחות מכך, ויש שסברו שרק קרוב ל-50% הם 'מיעוט המצוי'⁵. אולם הרב פרידמן ממכון התורה והארץ העיר כי ברור שחז"ל לא פעלו לפי סטטיסטיקה, אלא לפי מראה העין והתחושה⁶. משום כך ברור שאם בדקנו את הפרי וניקינו אותו, לא 'מצוי' כאן חרקים, ולכן ניתן לאכול את הפירות.
- ב. נעבור לסברא השלישית שהבאנו לעיל: אנו הוספנו סברא לפיה תולעת אינה בטילה משום שהיא ניכרת בעין. סברא זו אינה שייכת בנידון דידן, שהרי בפרי רגיל שיש בו נגיעות לאחר בדיקה נוכל לראות את החרק, אולם כאשר מדובר שפרי שנבדק הרי שהחרק איננו נראה ולכן הוא 'בטל ברוב'⁷.
- ג. נחזור עתה לסברא השנייה לפיה התולעת לא בטלה כי היא 'בריה'. משלש סיבות אין דין זה שייך בנידון שלנו: הסיבה הראשונה היא שיטת ר' יונתן אייבשיץ (בספרו 'כרתי ופלתי') הסובר ש'בריה' שבעת היווצרותה לא היתה אסורה הרי היא בטילה ברוב. מכיון שלפני שהשרצים רחשו או יצאו מהפרי הם לא נאסרו הרי שלא שייך כאן דין 'בריה'. ניתן לצרף

לא יעמוד בפני עצמו הרי הוא בטל ברוב. ג) בענין תולעים כתבו כמה אחרונים שאין בהם דין ביטול משום שניתן להכירם ע"י בדיקה: חכמת אדם (ריש הל' תערובות, כלל נא, סעיף א), שו"ת ישועות מלכו (יו"ד, סימן יג), תשובות רבי אליעזר גורדון (מהדורת ת"ש, סימן יא), שו"ת שואל ומשיב (קמא, ח"ב, סימן מג), שו"ת ארץ צבי (לגרא"צ פרומר, ח"ב, סימן מא, אות ב), חזון איש (יו"ד, סימן יד [א], אות ו), פרי תואר (ס"ק טו), ישועות יעקב (ס"ק ה), כרתי ופלתי (ס"ט יט), ועוד (וראה גם פרמ"ג ס"ק יא).

⁵ הערת עורך: המשכנות יעקב (שם) נקט שהוא עשר אחוז, וכמה מאחרוני זמננו נקטו שטוב להתחשב בדעתו (מנחת שלמה ח"ב סי' סא, אות א; הגרי"י פישר ב'אבן ישראל' ח"ב הל' שחיטה פ"ז הלכה ב; ועוד), ויש שנקטו שגם בפחות מעשרה אחוז נחשב 'מיעוט המצוי' (הגרי"ש אלישיב 'הליכות שדה' 143 עמ' 7; וראה בזה בשו"ת צמח צדק מליובוויטש סי' מז אות ג). אמנם בשו"ת הריב"ש (סי' קצא) כתב "שהוא קרוב למחצה" (ושמעתי מהרב יצחק יוסף שהוא מ-33% ומעלה), וכ"כ בבית אפרים (שם) וכן נראה בשפת אמת (שם), וכ"כ במשנה הלכות (ח"ו סי' צט), וכן סובר הגאון הרב מאוזן (לכם יהיה לאכלה עמ' 7), וכן סובר כנראה הגר"ע יוסף (תולעת שני ח"א, צב).

⁶ הערת עורך: כך כתב הגר"ש ישראלי (התורה והארץ ח"ג עמ' 151) וכע"ז כתב בשו"ת שבת הלוי ח"ד סי' פא (וראה בדבריו בח"ח סי' קפ).

⁷ הערת עורך: וכ"כ בשו"ת חבלים בנעימים (לגרי"ל גרויבארט, ח"ד סי' כב). בשו"ת ארץ צבי (ח"א, סימן פח) כתב שכל הנאמר ששרץ שניכר אינו בטל הוא רק כאשר השרץ ניכר אלא שצריך טורח ומאמץ למוצאו, אולם כאשר גם אחרי מציאתו קשה לזהות את השרץ "בראשית ההשקפה" והוא ניכר "רק אחרי העיון הדק היטב" בזה הוא בטל ברוב מן התורה (וראה כע"ז ב'בדיקת המזון כהלכתה' לרב ויא ח"א עמ' 135). זאת ועוד: כמה וכמה אחרונים סברו שכאשר מציאת השרץ מצריכה טורח גדול הרי הוא בטל ברוב מן התורה (שו"ת צמח צדק מליובוויטש, יו"ד סי' ע; ערוה"ש יו"ד פד, פא; שם ק, ז; וכע"ז בר' שלמה קלוגר בשו"ת 'טוב טעם ודעת' מהדורה ג' ח"ב סי' לב) ויש שסברו שכל שרץ שאינו ניכר לעין ממש הרי הוא בטל מדאורייתא (שו"ת אריה דבי עילאי או"ח סי' ו). וראה גם במה שכתב בעל המעיל צדקה (כנפי יונה יו"ד דף סב ע"א) שכל שלא יודע שהוא מתולע אין צורך לבדוקו 'בבדיקה גדולה שכזאת' שהרי בדיעבד הוא בטל, שאם לא נפסוק כך לא נוכל לאכול כלום "כי יבדוק אחד ולא ימצא בו תולעת, ויבדוק אחד אחריו שיש לו חוש הראות יותר ממנו וימצא הרבה מהם? והדבר קשה להורות לרבים להחמיר, והמחמיר לעצמו – רשאי". וראה בכל זה בקונטרס 'לכם יהיה לאכלה' (לרב איתם הנקיין, הוצאת המכון לרבני יישובים קרית ארבע, עמ' 18-21, ומשם הובאו רבים מהמקורות בהערותינו למאמר זה).

את דעתו כעוד סניף להיתר⁸. הסיבה השניה היא משום שדין 'בריה' הוא לפי אחרונים רבים רק כאשר ידוע בוודאות שיש כאן בריה אך לא כאשר יש רק חשש לבריה. המקורות לכך הובאו במאמרו של הרב בלס במאמר שפורסם ב'תחומין' (כרך ל, עמוד 458). לדעתי יש סיבה שלישית מדוע אין כאן דין בריה: לעיל הבאנו את דברי השו"ע בדין 'בריה': "וכן צריך שיהיה דבר שלם, שאם יחלק אין שמו עליו, לאפוקי חלב". כוונת הדברים לדעתי היא כזאת: כאשר נחתכת חתיכה מזבוב או נמלה אנו נקרא לה 'כנף זבוב' או 'רגל נמלה'. אולם בריה שכשהיא תיחתך היא תישאר בשמה הראשון הרי זה מוכיח שמדובר בדבר חסר חשיבות. 'בריה' אינה בטילה ברוב בגלל חשיבותה, אולם כאשר היא יצור זעיר אין לה חשיבות והיא תבטל ברוב⁹.

מתעסק בדין שרצים

סברא נוספת להיתר מובאת בכמה אחרונים: כאשר אדם אוכל פרי נגוע הוא אינו עוסק באכילת השרץ, ואינו מתכוון לאכול אותו או להנות ממנו. הוא עוסק באכילת הפרי, ואף אינו יודע על קיומו של השרץ בתוך המאכל. יש כאן לפיכך דין של 'מתעסק'. אמנם במאכלים אין 'מתעסק' שהרי האדם נהנה מטעם המאכל: "המתעסק בחלבים ועריות חייב, שכן נהנה" (כריתות יט, ע"ב). אולם האם כך הדבר גם באכילת שרצים? הרי האוכל כלל אינו נהנה מאכילת התולעת. אדרבא, התולעת היא דבר מאוס והאדם נגעל ממנה¹⁰. לכן, במקרה כזה אכן ניתן לומר שיש כאן קולא נוספת שהרי אכילת השרצים היא רק כ'מתעסק'. אמנם סברא זאת ניתנת להצטרך להיתרים אחרים, אך קשה להסתמך עליה בפני עצמה משום שכפי שציין הגאון הרב שלמה זלמן אורבאך היא אינה מוסכמת:

בענין החשש מתולעים מפני מיעוט המצוי, לצערנו הוא דבר מצוי וחמור מאד, שהרי גם בכהאי גוונא שאי אפשר לבדוק אלא ע"י טורח גדול מאד שזה ודאי רק מדרבנן, אפילו הכי החמירו בזה הפוסקים... וכן במה שהעלה הגאון בעל שיבת ציון בסימן כ"ח דאם זה ממש מאוס אפשר דחשיב לגבי התולעת כדין דבר שאינו מתכוין וכמתעסק בעלמא, וגם ראיתי בדרכי תשובה סי' פ"ד אות כ"ח שהביא כדברים האלה מהגאון בעל בית אפרים, אך גם כתב שלא הסכימו לזה, וכן באמרי בינה בדיני בשר בחלב סוף סימן ב' הביא דבר זה מגאון אחד, והוא אין דעתו נוחה מזה (מנחת שלמה תנינא, סי' סג).

המסקנה למעשה:

מסקנת הדברים היא שלאחר ניקוי הירק כפי היכולת, בתוך חומץ ומי סבון, או כשמסתכלים על כל עלה או פרי ובודקים אותו היטב, אזי מכמה סיבות אין לחשוש שמא נותרו עוד תולעים: אין כאן 'מיעוט מצוי', ואין כאן 'בריה', ובנוסף יש כאן 'מתעסק'¹¹.

⁸ הערת עורך: סברת הפלתי נתונה במחלוקת הפוסקים וחלקו עליו רבים (כגון: חקרי לב יו"ד ח"א סי' סג; דגול מרבבה תנינא יו"ד פד; הבא"ח בר"ב ברכות מערכת הבי"ת אות ד, וכן בחוות דעת, פרמ"ג, חיד"א, ועוד), ואף הוא עצמו כתב ש"חס וחלילה להקל עם כל זה בשום צד", ומ"מ כמה וכמה פוסקים צירפו דעתו כסניף (צמח צדק מליובאוויטש יו"ד פד, כ; אפרקסתא דעניא ח"א כ; האור שמח בתשובות מנחם יו"ד כד; הגרש"ז אורבאך; יביע אומר ח"י סי' נח עמ' שעא) וכדברי הרב כאן.

⁹ הערת עורך: כיוון בזה הרב לסברתם של כמה אחרונים (מהרז"ו הלוי ב'עמק ברכה' יו"ד סי' לד, וכע"ז בחזו"א יו"ד יד [א] סוף אות ו, ובאגר"מ יו"ד ח"ד ב, ובמנחת שלמה ח"ב סי' סא בתשובה השניה, וראה גם דרכי תשובה פד סק"ח בשם החכמת שלמה). ניתן לצרף כאן עוד סברא מדוע אין כאן דין 'בריה', והיא דעת הסוברים שבדבר מאוס אין דין 'בריה' (רמ"א יו"ד קג, א, כפי שהבינוהו בחו"י ופת"ש ועוד, אף שרוב האחרונים הבינוהו באופן אחר; מחצית השקל שם סק"א בשם המגיד משנה; שו"ת להורות נתן ח"ב סי' ס' שלדעתו כך דעת הרמב"ם; כתב סופר יו"ד סג; ערוה"ש יו"ד קג יא; ועוד).
¹⁰ הערת עורך: סברא זאת הובאה בשו"ת שיבת ציון סימן כח ד"ה 'וליישב', התעוררות תשובה ח"ד יו"ד לז בשם דודו מהר"ש בן החת"ס, וכן בשו"ת הריב"ד למהר"י פרידמן יו"ד סי' ו, וכן הורו האור שמח והרוגצ'ובר (הובאו בתשובות מנחם יו"ד סי' כח), ודייק הרוגצ'ובר כך מרש"י (צפנת פענח מאכלות אסורות פ"ב הט"ו), וכ"כ עוד אחרונים. וראה מש"כ בזה בשו"ת ערוגת הבושם יו"ד עה ג, ובשו"ת להורות נתן ח"ב סי' סא.

¹¹ הערת עורך: בקונטרס 'לכם יהיה לאכלה' הביא עוד סברות לקולא, ונציין כמה מהם: חובת הבדיקה במיעוט המצוי היא לפי הבית אפרים (יו"ד סי' ו) רק כשהוא ודאי איסור, אולם בספק איסור אין חובה, ובמקרה שלנו הרי יש ספק אולי השרץ ריחש רק אחרי שהפרי נתלש. בישועות יעקב (יו"ד סי' טו-יז) חלק על הבית אפרים, ויש שחששו לדבריו (שו"ת בנין עולם למהר"א א חבר סי' יד, ערוה"ש ג) אך רבים סברו כבית אפרים (שו"ת יהודה יעלה ח"א יו"ד ז; שו"ת בית שערים, שו"ת הרי בשמים, שו"ת זית רענן לגאון מקוטנא, שרידי אש ח"ב סי' ד אות ג, דעת תורה למהרש"ם סי' לט, אבן ישראל לגר"י פישר, משנה הלכות, וכע"ז בשו"ת צמח צדק מליובאוויטש יו"ד מז אות ט, ודבריו צוטטו ללא חולק בזבחי צדק יו"ד סי' לא סק"ו, ובכה"ח שם). מדובר ב'ספק דרבנן' ולכן יש להקל בזה כדעת הבית אפרים. זאת ועוד: גם המשכנות יעקב מודה שכשאי אפשר לבדוק הדבר מותר (כ"כ במשנת יעקב לרב רוזנטל מאכלות אסורות פרק ח הי"ט אות ה) וכ"פ בחת"ס (ח"ב יו"ד סי' עז). עוד יש להוסיף כי גם חובת הבדיקה במיעוט המצוי היא דווקא כשאין בזה טורח גדול

אדם הקונה תותים או שזיפים ורואה שהם נגועים לגמרי ילך ויחפש סחורה טובה יותר. לכתחילה כדאי גם לרכוש מוצרי ירק של 'חסלט' וכדו'. אולם כאשר המחיר הגבוה ימנע מהאדם לרכוש פירות וירקות, הדבר הרי עלול להזיק לבריאותו ולילדיו, ולכן עליו לנהוג לפי עיקר הדין: לנקות את הירקות והפירות, לבדוק אותם, ואז לאכול אותם ללא חשש. אמנם במוסדות קשה יותר ליישם בדיקה שכזאת, אך בבית פרטי הדבר אפשרי, ויש לעשות כך בעת הצורך.

(משכנות יעקב יו"ד סי' יז ד"ה 'ולענ"ד עוד'; שו"ת בית יעקב סי' פד ע"פ מהרש"ל; ר' שלמה קלוגר בשו"ת טוב טעם ודעת תליתאי סו"ס קנח) ולכן אין חובה בזה מעיקר הדין כשאין הירק מוחזק כנגוע. לכן למעשה אחרי שהסיר את ראש התותים ושטף אותם במים, די לבדוקם היטב בעין (אחר שילמד מן המומחים מה צריך לחפש) ואם אינו מוצא דבר אזי התותים מותרים באכילה (והביא שכ"פ הגאון הרב ליאור, והגאון הרב מאזוז). זאת משום שאחרי הבדיקה יש כאן ספק האם נשארו כאן חרקים, וברור שעתה יש כאן דין ביטול ברוב, וגם יש כאן 'כל דפריש מרובא פריש' (מרוב הפירות שאינם נגועים). ומכיון שכעת האיסור הוא מדרבנן הרי שוודאי שהדבר מותר משום שיש כאן ספיקות רבים: שמא אין כאן 'מיעוט המצוי', שמא 'מיעוט המצוי' אינו צריך בדיקה בטורח גדול, וגם יש כאן 'מתעסק', וספק שמא התולעת נוצרה בתלוש ולא פרשה מהפרי, ועוד.